

İstanbul Darülfünunu EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI

Felsefe, İctimaiyat, Tarih, Coğrafya, Edebiyat

İki ayda bir neşrolunur

Bu sayıda :

Gevherî : Köprülüzade Mehmet Fuat

Felsefe ıstılahları : Halil Nimetullah

Bibliografya : Köprülüzade Fuat, Ali Macit

Bibliogafya

Aşık Dertli, hayatı ve divanı, câmi, ve musahhihi: Çankırı meb'usu Ahmet Tal'at — naşiri: Dertli gazetesini müdürü Reşad — 1928, Bolu vilâyet matbaası, 165 sahifa.

Şu son senelerde Anadolu'nun muhtelif merkezlerinde göze çarpan fikir ve san'at hareketleri, bilhassa mahallî tetkiklere verilen ehemmiyet ve bu hususta yapılan neşriyat, istikbal için ümit verecek bir mahiyettedir. Görüliyoruz ki, muallim arkadaşlarımız başta olmak üzere, bütün münevver ve milliyetçi gençlik, memleketi tanımak ve tanıtmak vazifesinin kendilerine düştüğünü artık temâmile anlamıştır. ve bu yolda şuurlu bir surette çalışıyor. Bu "çalışma",nın henüz kâfi derecede inkişaf ettiğini, ilmî ve asrî bir mahiyet aldığını iddia ma'nasız olur; yapılan neşriyyatta, bilhassa "usul", itibariyle, daha pek çok kusurlar, acemilikler göze çarpıyor. Asırlarca devam eden bir ihmal neticesi olarak Anadolu'nun hatta en mühim, en müterakki merkezlerinin bile ilmî vesait itibarile ne kadar geri olduğu, yeni neşriyatı muhtevi kütüphanelerden mahrum bulunduğu düşünülürse, bu kusurlar ma'zur görülmek icap eder. Her halde, mahallî tetkikat için memleketin her tarafında beliren ve yavaşyavaş mahsul vermeğe başlayan bir hareket vardır.

İşte "Aşık Dertli", hakkında Çankırı meb'usu Ahmet Tal'at ve Dertli gazetesini müdürü Reşad Beyler tarafından "Bolu",da neşredilen eser, Anadolu'daki bu fikrî hareketin kıymetli mahsullerinden biridir. Muhterem naşirlerinin bana göndermek lutfunda bulundukları bu cildi, büyük bir dikkat ve memnuniyetle okudum.

Klasik edebiyat telekkisine saplanup kalan eski tezkerecilerin ihmal ve istihkarı sebebiyle, eski sazşairlerimizin hayat ve âsarı hakkında son zamanlara kadar hiç bir şey yazılmamış olduğu malûmdur, halbuki bu eski saz şiri, Türk edebiyatının en orjinal, en çok "halk",a yakın, en canlı bir şubesidir. Müdekkiklerimizin bu mevzu üzerinde lüzumu kadar ehemmiyetle çalışmalarını temin ve teşvik için 15, 16 senesindenberi bu hususta neşriyatta bulunan bir adamın, "aşık Dertli", hakkında böyle bir güzel eser karşısında ne derin, ne samimî bir memnuniyet duyacağı kolaylıkla anlaşılır.

On dokuzuncu asırda Anadolu'da yetişen bir çok saz şairleri arasında Dertli'nin çok mümtaz bir mevkii vardır. Daha evvelki asırlarda "Gevherî",

“Âşık Ömer,, nasıl bütün memlekette şöhret kazanmışlarsa Dertli'nin şühreti de “Bolu,, havalisine munhasır kalmamış, eserleri Anadolü'nün ve Rumeli'nin bir çok geniş sahalarına dağılmıştır. Bu itibar ile, onu, şöhretleri gendi muhitlerinden harice çıkamıyan yüzlerce sazşairile mükayese etmek kabil olamaz.

Sakiya camında nedir bu esrar etti bir katresi mestâne beni
Şerabı lâlinde ne keyfiyet var söyletir efsâne efsâne beni

Diye başlıyan manzumesi halâ dillerde dolaşan;

İkbale zeval erse ne yar sende kemal var
Mağrurru kemal olma ki ardında zeval var

Matlalı gazeli bile «Namık Kemal»e âit zan olunarak «Cezmî» müellifini — bir mektubunda Abdülhak Hamidi adam akıllı hırpalayacak kadar — sinirlendiren, bir asır zarfında hakkında menkabeler «teşekkül eden bu sazşairi için böyle bir esere ihtiyac vardı. Çok nakıs ve yanlışlarla malâmal olan taş basması dîvanı, bu günkü ihtiyaca tekabül edemeyordu. Kıymetli meslekdaşımız Tal'at bey eski bir edebiyat muallimidir. Dertli'ye âit muhtelif mecmuaları karşılaştırmak suretiyle, eski tabırlarla kıyas edilemeyecek kadar zengin ve musahhah bir nüsha meydana koymağa muvaffak olmuştur. Bu cins mesâînin ne kadar müşkil ve yorucu olduğu düşünülürse, Talat beyin muvaffakiyetini takdir etmemek kabil olmaz.

Filhakika bundan sonrada Dertli'nin bir takım yeni eserleri daha bulunabileceği pek tabiidir; lâkin bu elimizdeki nusha sayesinde Dertli'nin şahsiyatı ve sanatı hakkında sarıh bir fikir edinebilmek kabildir ve bunn bu gün Tal'at beyin bu sayine medyun bulunuyoruz.

«Dertli» hakkında kitabın baş tarafında - imkân mertebesinde etraflı - mühim malûmat var: Onun menkabevî hayatı, hakiki hayatı, edebî hususiyetleri kısmen kendi eserlerinden, kısmen de rivayetlerden, an'anelerden istinbat edilerek izah olunuyor. Kitabın sonunda da Dertli'nin şakirdi ve dîvanının ilk tabii «Âşıkfiğanı»ye ait küçük bir tercümeihal var.

Benim bildiğime göre «Dertli» hakkındaki ilk etraflı tetkik, Talat bey tarafından yapılmıştır: İptida «Bolu vilâyeti»nin 1338-1922 salnamesinin kısmı edebîsinde, sonra Ankara'da yevmî «Öğüt» gazetesinde 1923 Martında dört muhtelif makalede intişar eden bu tetkik, bu defa külliyyatın baş tarafına aynen dere olunmuştur. Tal'at beyden evel «Dertli»ye ait yazılan şeyler Rıza Tevfik beyin çok sathî bir makalesile, Mithat Kemal beyin 1334de Boluda tab olunan «A'yanlar devrinde Bolu, birinci kısım 1324-1327» atlı küçük fakat oldukça şayanı dikkat eserindeki ufak bir kısımdan (S 58-95) ibaretti.

Bunlarla Tal'at beyin tedkiki mukayese edilince, aradaki büyük fark - pektabiî Tal'at beyin lehine olarak - birdenbire göze çarpıyor.

Dertli'nin aruz ile yazdığı eserler ekser sazşairlerinin bu cins mahsulleri gibi her itibar ile sakat, kıymetsizdir. Tal'at beyin pek doğru olarak söylediği vechile, enziyade "Kalenderî dîvan, semaî, vezinleri gibi aruzun nisbeten kolay cüzlerini kullanan "Dertli, meselâ "mefulû failatü, mefâilün fâilün, gibi karışık vezinleri hiç kullanamıyor: 47 inci sahifada münderic mersiye'yi bu vezinle yazmak istemişse de arada ancak bâzı de galiba bir tesadüf eseri olarak - manzum düşürebilmiş, diğer parçalar mısraları - tamamen gayri mevzun kalmıştır. "Dertli, de "Fuzulî, te'siri olması da pek tabiidir: Çünkü, bilhassa «Âşık Ömer»den beri, sazşairlerinin arzu ile yazdıkları parçalarda «Fuzulî» te'siri daima görünür. Bence "Dertli, de en çok "Gevherî, ile "Âşık Ömer, in tesirati mahsustur. Maamafi, halk vezni ile yazdığı parçalar arasında, onun hususiyetini, ruhunu gösteren pek kıymetli parçalarda eksik değildir. Dertli'nin hayatı hakkındaki malûmat arasında bazı şeylerin tarihî olmaktan ziyade menkabevî bir mahiyette olduğunu zannediyorum. halk edebiyatımızın tarihini böyle güzel bir eserle zenginleştirdiğinden dolayı gerek aziz meslekdaşıma, gerek eserin neşrine himmet eden Reşat beyle muhterem arkadaşlarına teşekkür etmek vazifemizdir.

Köprülüade Mehmet Fuat

Halk şiirlerinin şekil ve nev'i; Muharriri: Çankırlı Ahmet Tal'at — Maarif vekâleti neşriyatından — 166 sayfa, Devlet Matbaası 1929 — 75 kuruş.

"Aruz, vezniyle yazılan eski Arap, Acem, Türk eserlerinin şekil ve nev'ine ait malûmat, daha asırlarca evvel tedvin olunmuştu. Arap ve Acem lisanlarında buna dair yazılmış müteaddit ve mühim eserler vardır. Türkçede de, onaltıncı asır müelliflerinden müderris Sürurî efendinin "Bahrülmaarif, i, "Nevaî, nin "Mizanül'evzan, ı, " Babur Şah, ın — Paris millî kütüphanesi yazmaları arasında bulup Babur şaha ait olduğunu meydana çıkardığım - Aruz risalesi gibi eserler mevcuttur.

Daha muahhar zamanlarda "Mecamiül'edep, İstilâhatı Edebiyye, gibi eserlere tesadüf olunur. Halbuki hece vezniyle yazılan halk şiirleri ve sazşairlerinin, tekke şairlerinin halka mahsus eserleri için, böyle tedvin edilmiş etraflı bir eser yok gibidir. İşte halk edebiyatımızın samimî meftunlarından olan Çankırı meb'usu Ahmet Tal't bey, yeni eseriyle, mühim bir boşluğu tamamlamak istemiştir. Millî edebiyat tedkikiyle uğraşanlar için bu cildin büyük bir ehemmiyeti vardır.

Benim bildiğime göre, Tal't beyden evvel bu mevzu' üzerinde çalışanlar

olmuştur: Manastırlı Faik beyin küçük “Aruzı Türkî” risalesini, Veled çelebi efendinin “Hazinei Fünun” da intişareden silsilei makalâtını, daha sonra: onlardan istifade etmiş olan Necip Asım beyin “Millî Aruz” risalesini ve en sonra da İzzet Ulvi beyin “Türk vezni” adlı küçük eserini hatırlıyorum. 1327 de ilk lise — o zamanki tabiriyle “Sultanî” — programları yapılırken, edebiyat ve edebiyat tarihi programlarının tanzimi bana havale edilmişti; o programda, ilk defa olarak, hece vezniyle yazılmış millî eserlerin şekil ve nevi’leri hakkında da bir kısım vardır; maksadım, talebeye, klasik edebiyatın yanında birde halk edebiyatımız olduğunu anlatmak idi. O zamana göre çok “cür’etkârane” olan bu teşebbüs, her nasılsa itiraza uğramayarak kabul edildi; bu programa göre Şahabettin Süleyman merhumla 1329 de beraber yazdığımız “Malûmatı edebiye” de halk şiirlerinin vezni, şekli, nevi’leri hakkında ayrıca bir fasıl mevcuttur. Yukarda zikrettiğim eserler, yalnız “hece vezni” nden bahsettikleri halde “Malûmatı edebiye” de “şekil” ve “nevi” hakkında bir tasnif yapılmış ve bâzı tarihî malumatta verilmişti. Bunları, sırf bu tedkikatın ne basit bir şekilde başladığını göstermek için yazıyorum; yoksa “Malumâtı edebiye” de bu mes’eleler hakkında verilen izahatın pek ibtidaî, ve çok dafa yanlış olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Her halde’ Tal’at beyin kitabı, yukarda zikredilen eserlerle kıyas edilemeyecek kadar zengin ve ehemmiyetlidir.

Müellif eserini iki kısma ayırarak iptida şekiller, sonrada nevi’ler hakkında mâlûmat veriyor. Anadolu sazşairlerinin eserleri hakkında geniş mâlûmatı ve kıymetli müşahedeleri olan Tal’at beyin verdiği izahat arasında, şimdiye kadar hiç zabt ve tesbit edilmemiş birçok şeyler vardır ki, işte eserin asıl ehemmiyetini teşkil eden de budur. Aziz arkadaşımızın bu kıymetli sayını bâzı güçük noktalarda biraz daha ikmal etmek için düşündüklerimi ilâve etmek isterim:

1 — Sahife 16 dakı birinci notada Yûnus’un bâzı şiirlerini, Sultan Veled’in Rubabnâme’sini, Âşıkpaşa Caribnâmesini, Mevlüdü ve daha bu gibi halk arasında okunan eserleri, Tal’at beyin hece veznile yazılmış gibi addetmek istemesi, bence hiç bir suretle kabul edilemez. Yalnız, bu cins eserlerin ekseriyetle onbir hece ile tatabuk arzetmesi dikkate şayandır. Bence bunun sebebi, Türklerin iptida Aruz cüzü’leri arasında hece veznine en müşabih olanları kabul ve tatbik etmeleridir.

2 — Sahife 32 de “Varsağı” dan bahsediliyor. 1329 da “İkdam” da “Sazşairleri” hakkında neşrettiğim makaleler silsilesinde, muahharan “Millî tetebbüler” mecmuasının birinci sayısında bu şekil hakkında epeyce malûmat vermiştim.

3 — Sahife 33 de “Tuyug” lardan bahsedilmektedir. Klasik Türk

edebiyatında sırf Türkler tarafından meydana getirilmiş bir takım hususî nazım şekilleri vardır ki, işte “Tuyug,, da onlardan biri ve belki en mühimdir. Rus Müsteşşriki “Samoiloviç,,in bu hususta neşretmiş olduğu mühim bir tetkiki tashih ve ikmal ederek, gerek “Tuyug,, şekli, gerek Klasik Türk edebiyatına mahsus sair nazım şekilleri hakkında “Türkiya mecmuası,,nın ikinci cildinde uzun bir tetkiknâme neşretmiştim. Tal'at Bey eğer o makaleye müracaat etseydi, “Tuyug,,un “duymak, hissetmek, kalpten anlamak,, mânalarına gelmediğini sarâhaten görürdü.

4 — Sahife 24 te mânilerden bahsediliyor. Bu nazım şekil hakkında 1329 da “Tanin,, gazetesinde bir makale neşretmiştim. İstanbula mahsus olan cinash mânilere gelinee, bunlar hakkında “Millî mecmua,, da Ahmet Rasim Bey tarafından neşredilmiş olan tetkiknâme pek mühimdir. Maalesef bunlara da müracaat edilmemiştir.

5 — Sahife 44 te “Koşma,,dan bahis vardır. “Koşma,, tarzı hakkında “Yeni Mecmua,,da bir makale neşrederek bu hususta tarihî ve edebî bir takım malûmat vermiştim ki, “Profösör Kovalski “İslâm Ansiklopedisinde “Koşma,, hakkında yazdığı makalede hemen kâmilten benim noktai nazarlarıma istinad etmiş ve verdiğim malûmatı hülâsaten tekrar eylemiştir.

6 — Sahife 84 te “Kalenderî,, şekli münasebetiyle “Kalenderler,,den bahsediliyor. İslâm ve Türk tarihi dînîsinin en mühim cereyanlarından birini teşkil eden “Kalenderiye,, hakkında uzun senelerden beri tetkikatta bulumaktayım. Bundan dört sene evvel “Edebiyat Fakültesi Mecmuası,,nde neşretmiş olduğum “Anadoluda İslâmiyet,,adlı tetkikat silsilesinde, kısaca bunlar hakkında da malûmat vermiştim. Oraya müracaat edilseydi, bu hususta daha vazih malûmat vermek müellifiçun mümkün olurdu. Burada müellifi meçhul bir tarihten nakledilen bir parça, bu husustaki malûmata hiç birşey ilâve etmemekle beraber, büsbütün de ehemmiyetsiz değildir; yalnız burada zikredilen Râiazîlerin tardı hadisesinin hangi Padişah zamanında olduğu maalesef tasrih edilmiyor.

7 — Sahife 110 da bir notada “Hacı Bektâş,,ın hierî altıncı asırda yaşadığı zikrediliyor. Halbuki “Türk Yurdu,,nda “Bektaşılığın menşe'leri,,nâmiyle neşrettiğim makalede sarâhaten gösterildiği veçhile “Hacı Bektâş,,hierî yedinci asırda yaşamıştır.

8 — Sahife 109 da “Şah İsmail Safevî,,nin yalnız “Hatayî,,değil «Şahî» de tahallus ettiği zikrediliyor. Şah İsmailin hayatı ve şiirleri hakkında senelerdenberi tetkikatta bulunduğum cihetle, bunun kat'iyen yanlış olduğunu söyleyebilirim. Azerî Türk şairleri arasında bir “Şahî,, vardır ki Şah İsmailin pek mergubu olduğunu ve birinci Selim zamanında Türkiye'ye geldiğini “âtîfî,, ve daha bâzı menbalar zikreder.

Tal'at bey, halk şiirlerinin şekilleri hakkında daha ziyade “Teknik,,

mahiyette malûmat vermekle iktifa ederek, onların tarihî tekâmülleri ve sair Türk şubelerinin halk edebiyatlarında mevcut nazım şekillerile mukayese gibi mevzulara girmek istemediği cihetle, eserinde verdiği izahat her suretle kâfidir.

İlerde, muhtelif Türk şubelerinin halk edebiyatı nazım şekillerini mukayese ve tarihî bir surette tetkike teşebbüs edecek mütetebbi'ler, Anadolu halk edebiyatı şekilleri hakkında Tal'at beyin bu güzel eserine emniyetle müracaat edebilirler. "Dertli dîvanın," dan sonra "Halk şiirlerinin şekil ve nev'i," hakkındaki bu cildi de neşreden aziz arkadaşımız, millî edebiyat tetkikleriyle meşgul olan herkesin şükranlarını kazanmıştır.

Köprülüzade Mehmet Fuat

(Mahmut Rağıp: Anadolu türküleri ve musiki istikbalimiz - Marifet matbaası 1928-208 Sahife, metinden hariç yirmi dört notayı muhtevi- 150 Kuruş).

Millî musikimizin mazisine, haline, istikbaline ait müteferrik makalelerden tereküp eden bu eser, tam zamanında intişar etti: İstanbul konservatuvarının anadolu türkülerini toplayıp neşrettiği, şahsî söğüşmelerle neticelenen "alaturka-alafıranga," münakaşalarına sükûnet geldiği bir sırada musikimizin mazisini, halini, istikbalini ilmî ve binaenaleyh gayri şahsî bir surette göstermek gayesini takip eden böyle bir esere ihtiyaç vardı. musiki sahasında şu son senelerde ceryan eden münakaşaların, yani bundan on iki on-üç sene evvel edebiyatta da olmuştur. Musikimizin de, hemen aynen, edebiyatımızın gittiği yolu takip edeceği tabii idi. milli edebiyat münakaşalarına hararetle iştirak etmiş bir adam sıfatıyla, musikimizin mustakbel istikameti hakkında Mahmut Rağıp beyin kitabında verilen malûmattan çok memnun olduğumu ilâve edeyim.

Bundan on iki sene evvel lisan ve edebiyatta bir inkılâp yapmak istediğimiz sıralarda, çok mahdud bir ekalliyet teşkil ediyoduk. Memleketin büyük edipleri muharrirleri, bir kısım gençlik müstesna olmak üzere, karîlerin büyük bir ekseriyeti bizim fikrimize aleyhtar idiler, Maksadımızı izah için o zaman yazdığım bir makalenin son parçalarını aynen nakliyorum:

« Bu gün içtimai hayatın her sahasında büyük ve tabiatıyla sarsıntılı inkılâplar geçiriyoruz. Dinde; hukukta, ahlâk ve adatta, iktisadiyatta eski cansız müesseselerin yavaş yavaş yıkıldığını, devlet teşkilâtında bizi bir kurunu vusta saltanatına benzeten muzır ananaların devrildiğini, git gide asrî bir millete benzemek üzere olduğumuzu. Ne kadar büyük sarsıntılara mal olursa olsun, bu içtimai inkılâplar yeni ve milli bir hayatın müjdecileri

sayılabilir. Artık bu umumi ceryan ile hem ahenk olarak lisanda ve edebiyatta da kati adımlarla yürümek, edebiyatımızı bir kurunu vusta edebiyatına benzeten muzır ve cansız ananalara hücum ederek onları devirmek icap ediyor. Bediiyat ilminin ve tarihin elimize verdiği kuvvetli silâhlara istinat ederek yürümek istersek, iptida lisanı sadeleştirmek, ecnebî lisanlardan aldığımız kaideleri atmak, türk zevkine uymıyan eski aruz vezninden kurtulmak lâzım geldiğini ilk hamlede anlarız. Bunlar yapılmadan, edebiyatımızın asrî yani medenî bir şekil alması asla kabil olamaz».

Bu satırlar 12 Temmuz 1917 tarihli «Yeni mecmua» da intişar etmişti. O zaman her taraftan kuvvetli hücumlara uğradık. «Lisanı osmanî» nin güzelliğine kanî olan bir çok adamlar, bizi barbarlıkla ittiham ettiler. «Lisanı fakirleştirip iptidaî bir hale sokacaksınız» dediler. Aruz taraftarları «Şiirin ahengini örtadan kaldıracaksınız» diye bağırdılar; «Piyanos gibi mükemmel bir alete benziyen aruz yerine, hece vezni gibi kaba bir saz koymak istiyorsunuz» dediler. Fransız edebiyatını bayağı bir şekilde taklit ederek «yüksek, asrî bir sanat» vücuda getirdiklerini tevehhüm edenler «Rizi koşma ve destan devrine götüreceksiniz» diye bağırdılar. Gazelcilik ve nazirecilik ile meşgul olan kudema bile gayrete geldiler: Fuzulîyi, Bakîyi, Nefîyi anlamadığınızı için böyle bidatlara kalkışıyorsunuz; Ecdadınızı tahkir ediyorsunuz» diye feryat etmeye başladılar. Halbuki bu itirazların hepsi manasızdı. Nitekim, yine aynı makalemizde millî edebiyatın ne demek olduğunu şu satırlarla izaha çalışıyorduk:

«Millî edebiyat, koşma ve destan tarzının, gazel ve ya şarkı vadisinin yeniden canlandırılması, eski basit şekillere, yahut iptidaî duygulara yeniden rücu edilmesi demek değildir. Biz millî edebiyatı mazide değil ancak istikbalde aramak lâzım geldiğine kanaatimiz. Yarınki millî türk edebiyatı, mevzularını eski devir esatirinden, ümmet devri hatıralarından bu günkü millet hayatından alabilir. Fakat bütün bunlar kendi ruhundan kopmak doğrudan doğruya kendi şahsiyetinden çıkmak, yabancı edebiyatlardan tercüme edilmemek şartıyla. Türk milleti, nasıl Avrupa beynelmileviyeti içinde diğer muasır milletlerden hemen hemen farksız fakat hususî harsına ve şahsiyetine malik bir surette yaşamağa namzet ise, türk edebiyatı da, diğer milletlerin edebiyatı gibi, şeklen onlardan farksız fakat, ruh itibarıyla kendi şahsiyetini en yüksek derecede gösterir bir mahiyet almağa mecburdur. Bizim vazifemiz, bu tabii istikbali şimdiden görmek ve onu imkân mertebesinde şimdiden kolaylaştırmaktan ibarettir.»

Bu satırların yazıldığı zamandan beri geçen seneler, görüşlerimizde yanılmadığımızı açık açık gösterdi: İctimaî inkilâbımız, hatta tasavvur ettiğimizden daha kuvvetli ve daha süratli oldu. Eski «Lisanı osmanî» taraftarları «türkçenin istikbâline» aruzun ahengine bayılanlar «hece

veznine» şiddetle taraftar olmak mecburiyetinde kâldılar; hayatın icabatı, inkilâbın kudreti bunu emrediyordu. Lisan ve edebiyat inkilâbında «lisanı osmanî» yi ve «aruz»u müdafaa edenlerle «millî lisan ve edebiyat» taraftarları arasındaki görüş ihtilâflarının sebebi pek basitti: onlar sırf görenek tesiriyle hislerine kapılıyorlardı; halbuki «millî lisan ve edebiyat» taraftarları sair milletlerin tarihindeki bu gibi ceryanları tetkik ettikleri gibi. Türk milletinin nasıl bir tekâmül hattı takip ettiğini temamen «Objektif» bir surette anlamaya çalışıyorlar, ve kanaatlarını ananadan değil, tarihten, ilimden, hayattan alıyorlardı.

Millî lisan ve edebiyat sahasındaki bu neticenin «millî musikî» sahasında da aynıyle tecelli edeceğine eskiden beri kanî olanlardanım. Mahmut Rağıp Beyin kitabı, yalnız Anadolu Türklerinin halk musikîsini değil sair Türk şubelerinin de halk musikîsini mukayeseli bir surette tetkik lüzumunu anlamış, kurunu vustayî kılâsik Türk musikîsinin de - taklit ve takip için değil fakat tarihî bir tetkik için - ehemmiyetle telâkkisi lüzumunu idrak etmiş, halk musikimizin müstakbel yeni Türk musikîsini yaratmak için ne mühim bir menba olduğunu taktir etmiş genç bir mütetebbî karşısındâ bulunduğmuzu gösteriyor. Mesaisinin henüz başlangıcında olan genç muharririn kendisine çizmiş olduğu tetkik plânı, çok doğru ve çok ümit bahşır. Bu güzel vesile ile - sırf bir tarihçi sıfatıyla - musikî tarihimize ait bazı umumî mülâhazaları söylemeyi ve bazı yeni vesikalardan bahsetmeği faydasız bulmıyorum.

Eski Türkler arasında musikînin ve raksın pek ziyade yayılmış olduğunu, eski Çin seyyahları tarafından verilen malûmat gösteriyor: «Hiyuen - Çang», «Hoian» ve «kuÇa» taraflarında bu iki sanat şubesinin pek ilerlemiş olduğunu söylediği gibi, «Vangı-yan-ts»de Turfan halkının seyahate çıktıkları zaman musikî aletlerini yanlarında taşıyacak kadar musiki müptelâsı olduklarını teyit ediyor. «Visdelû»nun yine Çin membalardan topladığı malûmata göre, Türk şubelerinden olan Kırkızların musikiyi pek ziyade sevdiklerini, hususî rakısları olduğunu «Gök Türkler»in kimiz içip sarhoş olduktan sonra beraberce şarkı söyleyip raksettiklerini, «Huvey-hu-» ların bir kurttan geldikleri için şarkıların kurt gibi seslerini titrete titrete söylediklerini biliyoruz. Kırgızlar arasında muhtelif cins düdüklere, Çinlilere mahsus orglar, tuncdan küseler, küçük çingiraklar bulunduğu da malûmdur. Muhtelif Türk şubeleri arasında «Kobuz» atlı millî Türk sazının mevcudiyetini de muhtelif membalardan öğreniyoruz. Bütün bu izahat, islâmiyetten evvelki Türk musikisinde, millî halk musikisi unsurlarından başka kısmen «uzak şark medeniyeti» tesirlerinin de bulunduğunu gösteriyor. Binaenaleyh, islâmiyetten evvelki Türk musikîsini tetkik etmek isteyen mütetebbî Türk şubelerinin musikî folklorunu tetkik ederken,

unu bir taraftan «Hint-Çin-Tibet» musikileriyle alâkasını diğer taraftan bozkır kavimlerinin ve şimalî Sibirya akvamının halk musikîsiyle râbı-talarını tahlile çalışmalıdır. Eski «Tukyu» ve Uygur» devletlerinde, sonra o ananayı takiben «Karahanlılar» ve «Selçuklar» gibi müslüman Türk devletlerinde» askerî müzika» bulunduğu da malûmdur. Bütün müslüman Türk devletlerinde mevcut olan bu müessese, eski Osmanlı imparatorluğunda da «mehterhaneye»yi vücuda getirmiştir. Eski Türk devletlerinde «bayrak»la beraber «davul»un dâ «İstiklâl» alâmetlerinden biri olması bu hususta pek mânidardır.

Selçukî hükümdarının ilk Osmanlı emîrine bayrak ve «davul» göndermesi gibi, Çin imparatoru da eski Türk hükümdarlarına «bayrak» ve «davul» gönderirdi.

Görülüyor ki müesseselerin köklerini çok derinlerde aramak lâzımdır. Bu izahat «askerî müzika»nın eski Türk devletlerindeki ehemmiyetini ve manasını anlatabilir. Selçuklardan sonra bu adetin sair islâm devletlerine de yayıldığını görmekteyiz. Eski Türklerdeki «raks»ın mahiyetini ve tarzını anlamak için elimizdeki tarihî vesikalar pek mahduttur. Yalnız, ilk selçuk hükümdarı «Toğrul bey»in halife kızıyla izdivacı merasimini tasvir eden bir müverrih Türklerin bir oturup bir kalkmak suretiyle bir nevi çaks-edişlerini anlatmaktadır. Eski Türk raksını anlamak için, Türk şubelerinin halk râkışlarını tetkik etmek zarurîdir. Bilhassa islâmiyet tesirinden âzamî nispette uzak kalan, eski ananelerini muhafaza eden «iptidaî» şubelerin tetkiki daha faydalıdır. Şimalî Sibirya boz kır kavimlerinde mevcut rakışlarla, Türk «baksı-Şaman»larının vecitli rakışları, bu hususuta en mükemmel tetkik sahalarıdır. En eski Türk tarikatı olan «yesevîlik»-ki orta Asyada pek şayıdır- tarikatına mahsus bazı zikir tarzlarının, dinî rakışların, eski «şamanizm» ayinlerinden kalmış olduğunu ve bunlardaki anasıra şaman danslarındaki unsurların yekdiğerinden farksız olması lâzım geleceğini on sene evel yazmışım. Büyük Alman âlimi «vund» da «kavımların ruhî tekâmülleri» hakkındaki pek meşhur eserinde bunu teyit etmektedir: «şamanlarda vecit ve istiğraklı danslar mevcuttur; münferit sihrî hareketlere bile iptida çılgınca bir galeyanla başlanarak ekseriya bihuşluğa münceş olan bir dansla iptidar edilmek mutattı. Muayyen bir zümrei mezhebiyede icrası mutad vecitli dansalarda muayyen kaidelere tabîdir. Meselâ bu gün Türkiyede ve Hatta onun hudutlarının pek uzaklarında bu nevi danslar mevlevî ve rufâî tekkelerinde mevcuttur. bu dansların Türklere, şimal boz kır akvamıyla karabetleri olan Türk kabileleri vasıtasıyla dahil olması muhtemeldir.

Halbuki «Wund» un büyük bir ruhiyatçı hatsiyle sezdiği bu şey, bilhassa icra ettiğimiz tarihî tetkikat neticesinde bir hakikat halini

almıştır. İşte bu izahat ta, Türk rakıslarının en eski şekilleri hakkında tetkikat yapmak isteyenlerin nasıl bir yoldan yürümeleri lâzım geldiğini gösterebilir ümidindeyim.

Eski Türklerde halk musikîsinin ve halk edebiyatının çok orijinal ve çok kuvvetli olduğunu asla unutmamalıyız. Edebiyat müverrihi kadar, musikî tarihimize uğraşacak mütetebbi de, bunu asla ihmal etmemelidir. Türklerin garbe doğru ilerlemek neticesinde, sair bir takım milletler de Türklerin bu harsî nüfuzundan kurtulamamışlardır. meselâ Türk halk musikî ve edebiyatının Ermeniler üzerinde ne büyük bir nüfuz icra etmiş olduğunu, bundan sekiz sene evvel neşrettiğim uzun bir tetkiknamede göstermiştim. Ermeniceye tercüme olunan ve muhtelif hulâsaları Alman, Fransız, Rus, İsveç mecmualarında neşrolunan bu makaleye karşı hiç bir ciddi iddia dermeyan edilmedi. Sonra «Atilâ» istilâsını müteakıp Türk halk musikîsini Macarlar ve cenup Slavları üzerindeki tesirâtı meselesini ilk defa ortaya atmıştım. Tavsiyem üzerine Türkiyat enstitüsü asistanlarından Ahmet Bey bu mesele ile bilhassa uğraştı; neticede eski noktayı nazarımın bir çok yeni delillerle teeyüt ettiğini büyük bir memnuniyetle gördüm. Halk edebiyat ve musikîmizin Ermeniler üzerindeki tesirlerini aynı suretle «Gürcüler» üzerinde de mevcut olduğunu ilâveten söyleyebiliriz?

Yine bu neviden olarak, eski Türk «Epepe: destan» larının Türklerle münasebette bulunan bir çok kavimler üzerindeki tesirleri, hatta garp edebiyatında on üç ve on dördüncü asırlarda teşekkülünü gördüğümüz bir nevi «destanî hikâyelerin» de Türk nüfuzu altında doğmuş olduğu bu gün taayün etmiş gibidir.

İşte bütün bunlar, eski türk musikî tarihini tetkik etmek isteyen genç mütetebbilerin daima nazarı dikkata almağa mecbur oldukları başlıca noktalardır. Bilhassa Slav harsı üzerinde bu günkü cenubî Rusya istep-lerinde yaşamış eski Türk şubeelerinin nüfuzu asla ihmal edilemez. Buralara gelen Türklerde, halk musikî ve edebiyatının ne kadar kuvvetli olduğunu muhtelif tarihî delillerle de biliyoruz: Atilanın ordusunda, ziyâfet merasiminde ona methiyeler tanzım ve inşadiyle mükellef şairler, çalgıcılar bulunduğunu «Amede Tiyerri» tarihinde söylüyor; muahharan Altın Ordu Moğol hükümdarlarının meselâ «Batu» nun yanında da şairler ve musikîşinaslar olduğunu o devir seyyah larının ifadeleri gösteriyor; on dördüncü asırda bu sahada islâmiyet yerleştikten sonra bile, burada eski ananayı yaşatan halk şair ve destancılarının, musikîşinaslarının mevcudiyetini, hatta bunların tıpkı islâmiyetten evvelki devirlerde olduğu gibi «istikbalden haber veren bir bakıcı bir kâhin» addolunduğunu «Edebiyat tarihimde tafsilâtiyle anlattım.

İşte bu izahat, islâmiyetten evvelki Türk halk musikîsinin ne kadar zengin olduğunu ve bu mevzu üzerinde çalışmak isteyen mütetebbiin nasıl bir yol üzerinde yürümek ve nasıl bir usul takip etmek mecburiyetinde bulunduğunu az çok gösterebilir ümidindeyim.

L'islam et la Politique Contemporaine—Conferences organisées par la Société des Anciens Élèves et Élèves de l'Ecole libre des Sciences politique — librairie Felix Alkan, Paris 1927: P. 176: 12 fr.

Paristeki «Ulumu siyasiye mektebi» mezunlarının bir cemiyeti vardır. Bu cemiyet 1927 senesinde, «Cihan harbinden sonra İslâm aleminin umumî vaziyetini» anlatmak ve bu suretle mektep talebesinin umumî malûmatını tamamlamak maksadile bir takım konferanslar tertip etti; İslâm dünyasının muhtelif sahaları hakkında, en selâhiyettar Fransız alimleri tarafından verilen bu mühim konferansların her birine, o sahada siyasî ve idarî mühim hizmetlerde bulunmuş eski devlet adamlarından biri riyaset ediyordu. Konferansını veren alimden sonra, o devlet adamı da, kendi uzun tecrübelerinin mahsulü olarak edindiği fikirleri söylüyor, genç samileri tenvir ediyordu. Fransa gibi cihanşümul bir siyaset takip eden, şimalî Afrikada büyük bir İslam müstemleke İmparatorluğuna malik olan, «Süriye»yi elinde tutan bir memleketin «Ulûmu siyasiye» mektebinde, genç talebeye, İslâm dünyasının bu günkü halini öğretmek bir zarurettir. Yarın Fransanın idarî ve siyasî mevkilerini işgale namzet olan ulûmu siyasiye talebesi, dünyanın «siyasî, iktisadî, içtimaî» büyük meseleleri hakkında «umumî bir görüş»e sahip olmak mecburiyetindedir; ve «İslam meselesi», sair büyük cihan meseleleri yanında, Fransa gibi müstemlekeci bir İmparatorluk için daima hayatî bir ehemmiyeti haizdir. İşte bu konferanslar ahiren «Felix Alkan» kütüphanesi tarafından küçük bir cilt içinde toplanarak neşredildiği cihetle, umumî bir surette, ondan bahsetmek istiyoruz. Başka memleketlerde, yarın devlet işlerinin başına geçecek gençlerin nasıl yetiştirildiğini, bu günün büyük meseleleri hakkında onların nasıl tenvir edildiğini göstermek itibarile de bunun dikkate şayan olduğu kanaatindeyiz. Bizde de, uzun zamandanberi, Fransızların, «Ulûmu siyasiye mektebi» ne mümasil addedebileceğimiz bir takım müesseselerimiz vardır. Onlarda da genç talebemize cihanın bu günkü siyasî, iktisadî, içtimaî büyük meseleleri hakkında umumî malûmat verilse, bilhassa memleketimizi yakından alâkadar eden şeyler hakkında bu gibi konferanslar tertip edilse ne kadar iyi olurdu...

“Mareşal Lyautey, in riyaset ettiği ilk konferans, İslâmiyetin mahiyetine,

esaslarına, tarihî tekâmülüne ait olarak Fransanın en maruf İslâmiyatçılarından «Gaudry-Demombynes» tarafından verilmiştir. Diğer konferanslara bir medhal, bir mukaddime mahiyetinde olan bu konferans, cidden güzel, vakıfane bir hülâsadır. “İslâmiyetin fikrî ve ictimâî terakkilere mani olduğu”, iddiasının kendisince anlaşılamıyacak kadar abes olduğunu söyleyen hatip, müslüman milletlerin birbirinden çok farklı bulunduğunu meselâ Faslıların, Cezayirlilerin, Tunusluların anladıkları “İslâmiyet”, le Türklerin, Arapların, Acemlerin, Hintlilerin, ila... İslâmiyeti arasında büyük farklar olduğunu iddia ediyor. “Mareşal Liyotey” de konferansı takip eden nutkunda, bu noktai nazar üzerinde musir bulunuyor.

İkinci konferans “İslâm ve aksayı şark”, ismi altındadır. Konferansçı “Marsel Granet”, Fransanın maruf aksayı şark mütehassıslarından bir Sosyoloktur. Konferansında, İslâmlığın aksayı şarkta nasıl yerleştiğini ve bu günkü vaziyetini anlatıyor. “Malezya”dan bahsederken, Holandalıların orada ki siyasetlerini, onların neticelerini, aksülamellerini, Cavadâ müslümanlar arasında ki “Sendikalist”, “Nasyonalist” cereyanları izah ediyor. Sonra Çindeki İslâmlara geçerek, mes’eleyi bütün tarihî tekâmülile gösteriyor; ve çinlilerin İslâmlara karşı nasıl bir vaziyette bulunduklarını Avrupa devletlerinin Çin müslümanlığından nasıl istifadeye çalışdıklarını anlatıyor. Bunun Müsyü “Paul Boyet”, nin bir nutku takip ediyor. İslâm dünyasına ait mes’elelerde büyük bir mütehassıs olan ve Paris şark lisanları mektebinin müdürü bulunan müsyü “Buvayye”, Rusyanın İslâm siyasetinden bahsederek, Bolşevik idaresinin İslâm siyasetini de - şeklen değil fakat ruhen, esasen - çarlık siyasetinden farksız gösteriyor. “Rene Pinon”, tarafından “İslâm ve yakın şark”, hakkında verilen konferans, şark mes’elesinin bir tarihçesile başlıyor; Meşrutiyet devri, Balkan harbi, cihan harbi, mütareke, istiklâl zaferi kısaca anlatılıyor. Müsyü “Pinon”, a göre, “Lozan”, sulhüyle Türkiyenin kazandığı şeyler yalnız maddî değildir. Bunun en mühim noktası manevî kazançlardır: Çünkü «Lozan sulhu», Avrupanın bir ricatı, Müslümanlığın bir ahzısarı, İngilterenin bir muvaffakiyetsizliğidir, ila ... Müsyü «Pinon» bundan sonra Türk milliyetperverliğinin nasıl doğduğunu, millî Türk devletinin dahilî ve haricî siyasetini kendi noktai nazarına göre anlatıyor. Türkiye haricinde kalan Türklerle, yakın şarkta ki sair müslümanlardan da bahseden konferansçının, İngilterenin İslâm siyaseti aleyhinde ki fikirleri pek sarihtir. Türkiyeye ait mütalealarından, gerek eski devirlere, gerek zamanımıza olsun, hiç de bitarafane telekkî edilmiyecek çürük noktalar pek çoktur; maalesef bu küçük makalede ne o noktaları göstermek ne de onlara ait tenkitlerimizi söylemek kabil değildir. Esasen müsyü «Pinon»un şimdiye kadar neşretmiş olduğu eserleri okuyanlar, onun bu hususta ki noktai nazarlarını pek iyi

bilirler. B  uzun konferansı «ceneral Weygand»ın bir nutku takip ediyor; Ceneral bu nutkunda «Şerif Hüseyin»in S riyedeki tahrik tından ve kendisinin buna nasıl mani olduğundan bahsetmektedir.

Paris dar lf nunu muallimlerinden m sy  «Augustin Bernard» tarafından verilen konfer ns « sl m ve şimalî Afrika» dan bahistir. Bunu m sy  «Jules Cambon» un bir nutku takip ediyor.

Şimali Afrika müslümanlığının Fransa için ehemmiyeti malûmdur; i te «Augustin Bernerd» burada  sl miyetin şimalî Afrikada nasıl bir şekil aldığı, ne tarzda tekâmül ettiğini, ondan Fransa için iyi veya fena neler beklenebileceğini, ona karşı nasıl bir siyaset takibi l zımgeldiğini tetkik ediyor. Ona göre,  slamiyetin bir çok mühim kusurlarile beraber pek cazip tarafları da vardır; Binaenaleyh ne «Pierre Loti» ve emsali gibi müfrit  sl m dostluğuna, ne de «Louis Bertrand» kabilinden müfrit  sl m düşmanlığına düşmek doğru değildir. Fransa için m sl manlıktan istifade kabildir: meselâ m sy  «Cambon» Cezayir valii umumisi iken medreseleri islah etti; maksadı eski  sl m dar lf nularının ilmî faaliyetini uyandırmak değıl, sadece. «Fransanın muhtaç olduğı biraz daha mal matlı memurlar yetiştirmek, onlara Fransız hissiyatından bazı şeyler aşılama ve maddî menfaat rabitalarile onları Fransaya bağlamak»tı ...

Her halde m sy  «Bernard»ın konferansı, muhtelif nokati nazardan dikkatle okunmaya şayandır.

«Augustin Bernard» ın konfransını, orada uzun müddet umumî vahlikte bulunmuş olan «Jules Cambon»un bir nutku takip ediyor. Hatibin uzun bir tecrübe mahsulü olarak ileri s rd ğı fikirler, her itibar ile dikkate şayandır. M sy  «Cambon», İngiliz m stemlekecilığının Fransız m stemlekecilikinden yüksek olduğı hakkındaki fikirleri kabul etmiyor: filhakika Fransa, şimalî Afrikada l vakiyle yerleşmek için birçok m şkil ta uğramıştır; fakat, Fransanın, eski bir medeniyete malik olan şimalî Afrika m slimanları hakimiyetini tesis etmesile, İngilizlerin şimalî Amerika ve Avusturalya gibi vahşilerle meskûn sahalarda yerleşmesi arasında çok büyük fark vardır; İngilizlerde Mısır ve Hindistan gibi eski medeniyet sahalarında yerleşebilmek için çok m şkil t çekmişlerdir; bu m şkil t hal  devam ediyor: Mısırdaki İngilizleri yarı müstakil bir k rallık k rmağı mecbur eden millî hareketler, Hindistandaki kaynaşmalar bunun misalidir. M sy  «Cambon», bundan sonra, ileride idare hayatına atılacak gençlere «Sir Playger», isminde bir İngiliz konsolosundan i ittiğı bir hikâyeyi anlatıyor. «Sir Playger», uzun müddet İngiltere müstemlekelerinde muhtelif vazifelerde bulunmuş; hatta bir aralık «Aden», valiliğı etmiş; «Cambon», Cezayirde iken o da orada İngiliz baş konsolosu sıfatıyla bulunuyormuş. İşte bu zatın anlattığı hik ye:

“ Üçüncü Napoleon „ un imparatorluğu zamanında Parise “ Moris adası „ ndan müsyü “ Lambert „ isminde bir adam gelmiş ; Moris adasının bütün ahalisi gibi, bu adam da hararethi Fransız dostu imiş. O sırada İngilizler bahr-i-muhit-i-hindînin adeta kapısı hükmünde olan “ Aden „ i işgal ettiklerinden dolayı pek memnun bulunuyorlarmış, Müsyü “ Lambert „ üçüncü “ Napoleon „ la mülâkat ederek ona gayet mühim bir haber verir : “ Bâb-ül-mendeb „ te, boğazın tam ortasında bulunan “ Perim adası „ coğrafi mevkii yani Hint yoluna hakim olmak itibariyle “ Aden „ den daha mühim olduğu halde, hiç bir devlet tarafından işgal edilmiş değildir. Binaenaleyh Fransa oraya bir gemi göndererek bu sahipsiz adayı işgal ederse “ Bahr-i-ahmer „ e ve Hint denizine hâkim olur ; İngilizlerin “ Aden „ i işgal etmeleri bir şeye yaramaz.

Üçüncü Napolyon bu mesele ile şiddetle alâkadar olur ve meseleyi tetkik edeceğini vadeder. Müstemlekât nezaretiyle bahriye nezareti o sırada aynı adamın uhdesinde imiş. İmparatorun emri üzerine nazır da meseleyi alâkadar dairelere bildirerek tetkik ve intacını emreder. Alâkadar dairelere usulen tetkikat ile meşgul bulundukları sırada, bu havadis gazetelere düşer ; onlar, müsyü “ Lambert „ in bu projesini alkışlar ; ve Fransa hükûmetinin adayı işgal için yakında bir gemi göndereceğini ilâve ederler. Müsyü Playger o sırada Aden valisi imiş. Bir gün, Fransadan gelen gazeteleri okurken bu havadisi görür. Hemen dört neferle bir onbaşıyı bir gemiye bindirerek adaya gönderir, orâda küçük bir baraka yaptırır, barakanın üstüne de İngiliz bayrağını diktirir. Biraz sonra Fransa hükûmetinin yolladığı bir harp gemisi, su almak üzere “ Aden „ e uğrar. “ Playger „ geminin kumandanı şerefine bir kabul resmi tertip eder ; ve bu sırada “ Perim „ adasının sahipsiz olmayıp epey zamandan beri İngiliz işgalinde bulunduğunu münasip bir lisanla anlatır. “ Playger „ bu hikâyeyi Cambona anlattıktan sonra demiş ki : “ eğer bu işi yapmak lâzım olup olmadığını Londradan sormaya kalksaydım, bugün Perim adası İngiltere-nin değil Fransanın elinde bulunacaktı. “ Müstemlekelerde çalışacak olan gençlere bu hikâyeyi anlatan müsyü “ Cambon „ , onlara bu gibi işlerde cüre'tkâr, müteşebbis olmak lüzumunu tekrar ediyor. Müsyü “ Cambon „ bundan sonra “ Cezayir „ in zaptını müteakip “ Ceneral Burmon „ un, halâfi “ Ceneral Klozel „ in ne büyük idarî hatalar irtikâp ettiklerini anlatıyor. O sırada Cezayirde Türk ailelerinin Türkiyeye hicrete mecbur edilmesi, Cambonun fikrine göre, Fransa için zararlı olmuştur. Çünkü bunlar yerli halkı sevmedikleri gibi, onları idare hususunda büyük bir mümarese ve kabiliyete maliktirler. Fransa yerlileri idare için bunlardan pek güzel istifade edebilirdi. Sonra, O sırada “ Uran „ havalisinde yaşayan “ Donair „ atlı bir Türk kabilesinin reisi olan “ Mustafa - bin - İsmail „ atlı bir Türkün

“Abdülkâdir, meselesinde Fransaya nasıl hizmet ettiğini anlatıyor. Bu eski idare adamının bu nutkunda herhalde çok mühim ve istifadeli mülâhazalar vardır.

“İslâm ve Avrupa devletleri, mevzu'una ait beşinci ve son konferans, Fransanın en değerli islâmiyat müttehassıslarından ve “Kollege de france, muallimlerinden“ Louis Massignon, tarafından verilmiştir. İslâm tasavvufuna ve bilhassa “Hallac, a ait yazdığı eserle islâmiyatçılar arasında mühim bir mevki kazanmış olan müşyü “Massignon, uzun müddet “Révuedu monde Musulman: İslâm âlemi mecmuası «athı mühim mecmuayı idare etmiş olduğu gibi, şimdi de «révue des études islamiques: İslâm tetkikatı mecmuası «athı mühim bir mecmuanın müdürüdür; «İslâm salnamesi» namıyla çıkardığı eser, bu tarzdaki eserlerin şüphesiz en mühimidir. Bu günkü İslam kavimlerinin vaziyetini, İslamlar arasındaki muhtelif cereyanları onun kadar iyi takip eden bir müttehassıs daha yoktur diyebiliriz. Konferansında, İslâm kavimlerinin bu günkü coğrafi tevezzüleri hakkında istatistik malûmatı verdikten sonra, hristiyan ve İslâm dünyalarının tarihî minasibetlerini kısa fakat pek etraflı surette anlatıyor. Ve bu günkü vaziyeti izah ediyor. Ona göre İslâm âleminde «amele cereyanı» ve «feminism» bilhassa nazarıdikkati celbe lâyıktır: Avrupa devletlerinin İslâmlarla meskûn müstemlekelerinde, müslüman amelenin “teşkilât, sahibi olmaya başlâması onun fikrince, Avrupalılar için korkulacak bir şeydir. Filhakika bu gün için, İslâm âlemi iktisaden Avrupa ile mücadeleye girecek vaziyette bulunuyor: münhasıran Avrupa senayiinin menfaatine çalışan İslâm memleketlerinin vaziyeti iktisaden çok fenadır. İslâm memleketlerinde ham maddeleri işleyecek fabrikalar yoktur. Yollar yoktur. “Teknik, yoktur. Fakat bu vaziyet ilelebet böyle devam edebilir mi? ilh... Gerek bu konfrans, gerek «Kont dö sen»in bunu takik eden nutku, diğer konfranslar ve nutuklar gibi, çok dikkate şayandır. Bütün bunlarda “Fransız, nokta-i- nazarının hâkim olması arada sırada tenkitlere, itirazlara bir zemin teşkil edebilir. Fakat maksadımız böyle bir tenkide girmek değil, başka memleketlerde; yarın iş başına geçecek gençlere nasıl kuvvetli bir fikir terbiyesi verildiğini göstermek, ilmin ve ihtisasın en ameli meseleler için bile nasıl yegâne mesnet olduğunu anlatmaktır. Şüphe yok ki, bu günkü Avrupada “ilim, temamiyle “ hayatî, bir mahiyet almıştır. Fakat “ hayat, ta temamiyle “ilim, in irşatlarına göre tanzim ve idare olunuyor. Bu konferanslar mecmuası, bana bu hakikati bir defa daha anlatmış oldu.

Köprülüzade Mehmet Fuat